

9. Немцева А.О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.О. Немцева. – К., 2016. – 213 с.

10. Отраднова О.О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням / О.О. Отраднова // Університетські наукові записки, 2013, №3 (47) – С. 152-158.

11. Отраднова О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : [монографія] / О.О. Отраднова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 327 с.

12. Піддубна В.Ф. Умови деліктної відповідальності в порівняльно-правовому аспекті / В.Ф. Піддубна // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В.П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. – Харків, 2015. – С. 158–163.

13. Самошенко І.С. Ответственность по советскому законодательству : [монография] / И.С. Самошенко, М.Х. Фарукшин. – М. : Юрид. лит., 1971. – 240 с.

14. Steele J. Tort Law: Text, Cases, and Materials / Jenny Steele. – Oxford University Press, 2014. – 992 pp.

15. Gardner J. What is Tort Law For? Part 1: The Place of Corrective Justice / John Gardner // Legal Research Paper Series. – 2010. – Paper № 1. – 50 pp.

УДК 347.125

СУБ'ЄКТИВНА І ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНИ ВІДМОВИ ВІД ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Ганжерлі А.О., здобувач
кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розгляду суб'єктивного і об'єктивного елементів відмови від права власності як умови її реалізації. Розглядається волева складова відмови, волевиявлення, а також їх значення для припинення права власності внаслідок відмови від нього.

Ключові слова: право власності, відмова, припинення права власності, воля, волевиявлення.

Статья посвящена рассмотрению субъективного и объективного элементов отказа от права собственности как условий его реализации. Рассматривается волевая составляющая отказа, волеизъявление, а также их значение для прекращения права собственности вследствие отказа от него.

Ключевые слова: право собственности, отказ, прекращение права собственности, воля, волеизъявление.

Ganjerli A.O. SUBJECTIVE AND OBJECTIVE SIDES OF WAIVER OF PROPERTY RIGHT

The article is devoted to consideration of subjective and objective elements of waiver of ownership as conditions of its commitment. Volitional component of waiver, declaration of will and its meaning for termination of ownership on basis of waiver are analyzed.

Key words: property right, waiver, property right termination, will, declaration of will.

Постановка проблеми. Право власності становить юридичну основу сучасного економічного розвитку конкретної фізичної або юридичної особи, сім'ї, територіальної громади, держави й навіть державних об'єднань. Інститут власності є одним з найстаріших у праві. Поряд із цим, звертаючись до сучасних наукових досліджень можна простежити загальну тенденцію до розгляду права власності переважно у контексті його виникнення і реалізації. Це пов'язується із самою природою власності, яка повинна задовольняти інтереси конкретного суб'єкта, носія відповідного суб'єктивного права. Але поза належною увагою залишається питання відмови від права власності. У певній частині така відмова є аномальною для сучасного економічного світу, адже навіть відмовляти від того, що може задовольняти інтереси власника або інших осіб, зокрема і шляхом оплатного або безоплатного відчуження відповідної речі?

Можливість відмови від права власності прямо витікає із самої природи цього права, з розпорядчої правомочності власника. Але якою повинна бути форма такої відмови? Яких умов необхідно дотриматись для того, щоб така відмова здійснилась? Ці питання з огляду на їх загальне вирішення положен-

нями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) й молодослідженість і стали предметом нашого розгляду.

Ступінь розробленості проблеми. Питання відмови від суб'єктивних цивільних прав у речових правовідносинах розглядалися такими вченими юристами: І.А. Бірюков, В.І. Борисова, Ю.С. Гамбаров, Г.Ф. Дормидонтов, М.Л. Дювернуа, І.В. Жилінкова, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, В.Є. Рубаник, І.В. Спасибо-Фатеева, П.І. Стучка, Г.О. Уразова, Г.Г. Харченко, В.Л. Яроцький та ін.

Метою статті є визначення на підставі положень чинного цивільного законодавства України і наукових юридичних розробок особливостей суб'єктивного і об'єктивного елементів у конструкції відмови від права власності як речового права.

У традиційному уявленні право власності складається з трьох основних елементів, якими є правомочності володіння, користування та розпорядження майном. При цьому, реалізація трьох зазначених правомочностей може мати інтровертну або змішану інтровертно-екстравертну природу. Зокрема, вони можуть бути переважно спрямовані на задоволення виключно інтересів суб'єкта права, або на зволнення інтересів такого суб'єкта й інших

учасників майнового обороту. При реалізації володіння та розпорядження речами суб'єкт права власності, який реалізовує ці правомочності, здійснює безпосереднє панування над річчю, у зв'язку з чим фактично задовольняє власні інтереси прямо або опосередковано. Наприклад, власник автомобіля, який пересувається ним містом у власних справах прямо задовольняє свої власні інтереси. У той же час, власник автомобіля, який використовує його для надання послуг таксі прямо задовольняє інтереси користувачів послугами і опосередковано через надання цих послуг задовольняє свої власні майнові інтереси. В обох випадках відбувається користування річчю, що є складовою права власності, однак водночас в обох наведених випадках мають місце різні моделі задоволення інтересів власника речі. Невіддільним елементом володіння та розпорядження річчю є вольова складова. Суб'єкт права власності здійснює відповідні правомочності усвідомлено і, як правило, таке здійснення пов'язується з направленістю волі на одержання конкретного фактичного або юридичного результату.

При реалізації права розпорядження вольова складова також є невіддільною частиною механізму правореалізації, однак цікавим є те, що правова модель реалізації цього права може мати різні прояви. Власник речі може здійснити її адресне відчуження або відмовитись від права власності на річ. При цьому відчуження може бути як оплатним, тобто здійснюватись на підставі оплатного цивільно-правового договору (купівля-продаж, міна, довічне утримання), так і безоплатним (дарування, пожертва). Але при відмові від права власності фактично здійснюється безадресне відчуження речі, відмова від правового зв'язку з нею. Тут існує певна конкуренція конструкцій, в якій і проявляється особливість вольового елемента розпорядження. За наявності здатності подарувати річ певному суб'єкту за його згодою, а такий суб'єкт може досить просто знайтись, особа наділяється можливістю відмовитись від права власності, не переслідуючи мету задовольнити інтереси інших осіб. При цьому, при відмові від права власності відбувається задоволення інтересів самого суб'єкта відмови, оскільки у такому разі він здійснює правореалізацію, яка і є механізмом задоволення інтересів носія права шляхом реалізації останнього.

Тут ми зіштовхуємось з двома різними моделями припинення права власності. При адресному відчуженні повинна мати місце погоджена воля і волевиявлення двох осіб, а при безадресному – однієї (носія права). Тим не менше, для здійснення відчуження в обох випадках необхідна воля і її втілення у діях (бездіяльності). Саме вольовий елемент і його зв'язок із зовнішнім проявом утворюють склад основних необхідних елементів для реалізації відмови від права власності. Крім наведених, є ще інші елементи, які повинні стати предметом окремого розгляду, однак воля і зовнішній її прояв у діях є основою реалізації відмови від права власності і спричинення відповідних юридичних наслідків. Поряд із цим, саме встановлення і фіксація

вольових елементів при реалізації відмови від права власності пов'язується з найбільшими труднощами, що є результатом поєднання у конструкції відмови одноосібності у прийнятті рішення і відсутності, в окремих випадках, вимоги до фіксації волевиявлення суб'єкта.

Ще з часів римського права передбачалось, що необхідними елементами відмови від права власності є: 1) воля (*animus*), спрямована на анулювання, припинення належного особі права [1, с. 116; 2, с. 9]; 2) здійснення суб'єктом зовнішнього вираження волі у певному акті [1, с. 116] (*corpus*) [2, с. 9].

Наведені умови здійснення відмови від права власності знайшли втілення у положеннях чинного цивільного законодавства, зокрема у ст. 12 та ст. 347 ЦК України. Так, ч. 3 ст. 12 передбачається, що особа може відмовитись від свого майнового права.

Відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства [3, ст. 12].

Розглянемо наведені нами елементи відмови від права власності більш детально.

1. Воля (*animus*), спрямована на анулювання, припинення належного особі права. Воля як цивільно-правова категорія є внутрішнім цілеспрямованим психічним процесом, результатом якого є здійснення юридичних дій, спрямованих на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [4, с. 87]. Воля є рушійною силою правомірної (активної та пасивної) поведінки. Воля володіє двома протилежно спрямованими, але взаємопов'язаними функціями: спонукальною (активною) та гальмівною (пасивною). Спонукальна функція забезпечується активністю людини, яка породжує дію у силу специфіки внутрішніх станів суб'єкта, що виявляються у момент самої дії. Гальмівна функція волі не завжди перешкоджає отриманню позитивного результату діяльності. Виступаючи в єдності зі спонукальною функцією, вона характеризується стримуванням небажаних проявів активності. Крім того, гальмівна функція виявляється та у випадках, коли спонукання людини не відповідають її уявленням про належну поведінку [5, с. 40]. Проявом гальмівної функції волі є бездіяльність, що забезпечує інтереси суб'єкта права.

Невіддільною частиною волі є мотив. Воля формується під впливом мотиву, який являє собою усвідомлювану спонукальну причину дій [4, с. 86]. Як зазначає К.В. Скіданов, внутрішня воля полягає у формуванні мотиву, уявленні про правову мету правочину, прагненні її досягнення, обранні способу для цього. Процес формування волі людини, спрямований на вчинення правочину, проходить три стадії: виникнення потреби та усвідомлення способів її задоволення; вибір способу задоволення потреби; прийняття рішення про вчинення правочину. Усе це пронизує усвідомлення особою відповідності її майбутніх дій правовим вимогам [6, с. 241].

Якщо вже й говорити про мотив у цивільних відносинах, зокрема при відмові від права власності, то у такому разі слід визнати, що цим мотивом виступає звільнення від тя-

гаря утримання об'єкта права власності. Цей мотив є виключно інтравертним, оскільки, як ми зазначили, конкуренції конструкції відмови складають конструкції платного та безоплатного добровільного відчуження майна. В обох випадках відчуження пов'язується із задоволенням інтересів як відчужувача, так і набувача. Але при відмові від права власності суб'єкт права піклується виключно про свої власні інтереси. Його не цікавить чий стане цей об'єкт правовідносин надалі. Тягар утримання, у такому разі, необхідно розуміти не лише як догляд за майном, адже воно може і не потребувати особливого догляду. Йдеться про потребу в його розміщенні, збереженні, піклуванні як про своє. Відмова покликана звільнити власника від вирішення цих питань.

2. Здійснення суб'єктом зовнішнього вираження волі у певному акті (corpus). Волевиявлення є зовнішнім проявом внутрішньої волі способами, передбаченими законом, що робить її доступною для інших осіб [4, с. 87]. Воля – це суб'єктивний елемент, який представляє внутрішній усвідомлений намір особи здійснити вчинок, у той час як волевиявлення є вираженням волі назовні, тобто об'єктивний елемент [7, с. 88]. Завдяки виразу волі, вона має стати зрозумілою іншим. Внутрішня стадія формування волі перебуває насамперед у психічній площині, а зовнішня – у площині дій [6, с. 241].

З урахуванням існування активної та пасивної форм волі виникає питання стосовно того, чи можна відмовитись від права власності шляхом бездіяльності. Сучасні вчені юристи схиляються до думки, що відмова від суб'єктивних цивільних прав може бути здійснена лише шляхом активних дій. Зокрема, Ю.В. Суханова зазначає, що *corpus* відмови від права складає здійснення суб'єктом активних дій, що свідчать про намір правомочної особи відмовитись від права, не володіти ним надалі [2, с. 9]. Так само і Г.О. Уразова вважає, що відмова від права – це один зі способів здійснення особою свого права, який завжди виражається в активних її діях, спрямованих на це. Від неї необхідно відмежовувати відмову від здійснення права – невчинення особою жодних дій, пасивна її поведінка, тобто бездіяльність [8, с. 32].

Пропри те, що норми чинного цивільного законодавства не дають однозначної відповіді на це питання, окремі нормативні конструкції і юридичні механізми свідчать про те, що зовнішній вияв волі, спрямованої на відмову від права власності, повинен втілюватись, як правило, в активній поведінці. Про це свідчить, зокрема ч. 2 ст. 12 ЦК України, в якій визначається, що нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом [3, ст. 12]. Це положення дає привід вважати, що припинення права власності може бути результатом нереалізації права, що втілюється у бездіяльності щодо речі, але така нереалізація не повинна обов'язково розцінюватись як відмова.

З точки зору правозастосування проблема полягає у тому, що за відсутності чіткого волевиявлення суб'єкта права власності,

складно встановити, на що була спрямована його воля. А це породжує певні ризики для розвитку правовідношення щодо виникнення права власності. Тобто, якщо власник не відмовився від права власності, це означає, що набувач не може набути право власності на відповідну річ як на безхазяйну. Але, на що була спрямована воля власника, знає тільки він, а це мало б означати, що весь механізм подальшого набуття права власності на відповідний об'єкт правовідносин залежить від нього, оскільки достеменно встановити спрямованість волі неможливо. Такий підхід вносить елемент дестабілізації у цивільний оборот. Саме тому у такому разі питання припинення права власності пов'язується з активними діями набувача, що у поєднанні з пасивними діями актуального власника створюють умови для набуття права власності на річ, наприклад, за набувальною давністю.

Крім того, положення ч. 2 ст. 12 ЦК України свідчить лише про те, що існує потенційна можливість припинення права власності у зв'язку з нездійсненням його власником об'єкта майнового обороту, але це не означає, що нездійснення права є тотожним відмові від нього. Відповідна норма знаходить продовження у ч. 1 ст. 347 ЦК України, яка визначає, що особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності [3, ст. 347].

Положення чинного цивільного законодавства розмежовують два основних втілення волевиявлення у поведінці особи як умови відмови від права власності у залежності від об'єкта майнового обороту. Це відображається у ч. 2 та ч. 3 ст. 347 ЦК України, які визначають, що у разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову.

У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру [3, ст. 347]. Стосовно форми відмови від права власності А.М. Іванов констатує можливість здійснення відмови шляхом юридичних та фактичних дій. Зокрема, на думку вченого, оголошення про відмову від права власності може мати як письмову, так і усну форму. Воно може бути опубліковане у газетах, журналах, інших засобах масової інформації. Відмова від права власності може здійснитись також шляхом подачі заяви у відповідні органи, особливо якщо йдеться про відмову від права власності на об'єкти нерухомого майна.

Якщо ж йдеться про фактичні дії, що свідчать про відмову від права власності, то вони, безумовно, повинні свідчити про наміри власника та його бажання відмовитися від права власності на майно. До таких дій А.М. Іванов відносить залишення майна у сміттєвому контейнері, поряд із ним тощо [9, с. 71]. Так само і К.В. Скіданов дотримується думки, що у цілому можна виокремити два способи

виразу внутрішньої волі: 1) пряме її вираження через вчинення правочину в одній із двох форм – усній або письмовій; 2) похідне її вираження у випадках вчинення конклюдентних дій та мовчання, яке одночасно розцінюється як вираження певної волі [10, с. 279].

Неефективним, на нашу думку, є повідомлення про відмову від права власності на речі через засоби масової інформації. Цей механізм повинен бути чітко визначений на рівні положень законодавства, як це зроблено у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 972-р «Про друковані засоби масової інформації загальнодержавної та місцевої сфери розповсюдження, в яких у 2017 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи» [11]. Саме суб'єкти нормотворчості повинні визначати форми відмови від права власності на об'єкти майнового обороту і встановлювати механізми їх реалізації. Вбачається, що законодавець визначив можливість відмови від права власності на майно шляхом фактичних чи юридичних дій у залежності від типу об'єкта, від права власності на який здійснюється відмова. Але, на жаль, ч. 3 ст. 12 ЦК України не знайшла комплексного розвитку в інших нормативних положеннях. Хіба що нормативно-правові акти, які регулюють відносини з нерухомістю, здійснили її розвиток на підзаконному рівні, прикладом чому є п. 6 та п. 76 Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [12, п. 76]. Джерела, що регулюють відносини, предметом яких є тварини та транспортні засоби не містять чітких приписів на випадок відмови від зазначених об'єктів цивільних прав. Тому ці механізми потребують додаткового наукового осмислення і нормативного вдосконалення.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене необхідно визнати, що відмова від права власності особи на майно є правовою можливістю, що витікає з природи цього суб'єктивного права і забезпечується його абсолютністю. Для реалізації відмови від права власності вимагається два елементи: воля (*animus*) і волевиявлення (*corpus*). Воля завжди є трохи скритою від зовнішнього погляду учасників майнового обороту. Ніхто, крім суб'єкта відмови, не може бути впевнений у наявності волі, у справжньому її змісті і її твердості. У той час як волевиявлення, навпаки, є тим елементом, що перебуває «у всіх на очах». Однак стабільність цивільного обороту залежить від відповідності волевиявлення волі суб'єкта відмови від права власності, адже ці елементи є прямо взаємозалежними і зміст волі може трактуватись за волевиявленням так само, як і зміст волевиявлення може визначатись волею суб'єкта.

Тому суть полягає у тому, щоб забезпечити існування таких механізмів правового регулювання суспільних відносин, які б забезпечили інтереси як суб'єкта відмови від права власності, так й інших учасників майнового обороту. Таким чином, у контексті розглянутих нами питань ми частково торкнулися дискусії з приводу співвідношення волі і волевиявлення при визначенні юридичних наслідків дій суб'єкта права. Не вступаючи в полеміку з цього приводу, ми все ж таки вважаємо, що однозначної відповіді на це питання, яка б могла розглядатись як універсальний ключ до його вирішення, немає. Варто визнати, що у традиційній юридичній моделі спричинення правових наслідків активною дією необхідна наявність гармонійного поєднання волі і волевиявлення. Лише вимоги стабільності цивільного обороту і ризику мінливості намірів особи на тлі неможливості фіксації її дійсної волі змушують надавати перевагу в окремих випадках одному або іншому елементу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дормидонтов Г.Ф. Система римського права. Вещное право / Г.Ф. Дормидонтов. – Казань : Типо-літографія Імп. ун-та, 1913. – 204 с.
2. Суханова Ю.В. Отказ от субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю.В. Суханова. – Самара, 2008. – 170 с.
3. Цивільний кодекс України : станом на 01 липня 2017 року // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 40–44. – Ст. 356 (зі змінами).
4. Длугош О.І. Воля та волевиявлення у правочині / О.І. Длугош // Акт. пробл. вдоск. чин. зак.-ва України. – 2010. – Вип. 25. – С. 85–90.
5. Кульченко О.В. Співвідношення волі та волевиявлення як правових явищ / О.В. Кульченко, В.В. Кравченко // Держава і право. – 2013. – Вип. 61. – С. 38–44.
6. Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів / К. Скіданов // Вісник Акад. прав. наук України. – 2011. – № 4. – С. 240–247.
7. Цюра В.В. Вольовий зміст відносин представництва / В.В. Цюра // Університетські наук. записки. – 2010. – № 2 (34). – С. 88–92.
8. Уразова Г.О. Категорія відмови в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г.О. Уразова. – Харків, 2015. – 217 с.
9. Іванов А. Класифікація підстав набуття та припинення права власності / А. Іванов // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 7. – С. 69–72.
10. Скіданов К.В. До проблематики доведення тісного правового зв'язку деяких ознак правочину крізь призму волі і волевиявлення осіб, які його вчиняють / К.В. Скіданов // Право і безпека. – 2012. – № 1. – С. 277–281.
11. Про друковані засоби масової інформації загальнодержавної та місцевої сфери розповсюдження, в яких у 2017 році розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, повістки про виклик підозрюваного, обвинуваченого та інформація про процесуальні документи : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 972-р // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 101. – Ст. 3318.
12. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 року № 1127 // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 2. – Ст. 108 (зі змінами).